

En studie av sammenheng mellom utdanningsnivå og bruk av tvang overfor tjenestemottakere med psykisk utviklingshemning

Bjørn Roar Vagle, Børge Holden, Stavanger kommune
og Nils-Øyvind Offernes, Høgskolen i Akershus

Kontakt: Bjørn Roar Vagle, Kalhammaren bokollektiv,
Kalhammarveien 46c, 4007 Stavanger
Telefon: 51 51 63 32 / 99 31 33 87
E-post bjorn.roar.vagle@stavanger.kommune.no

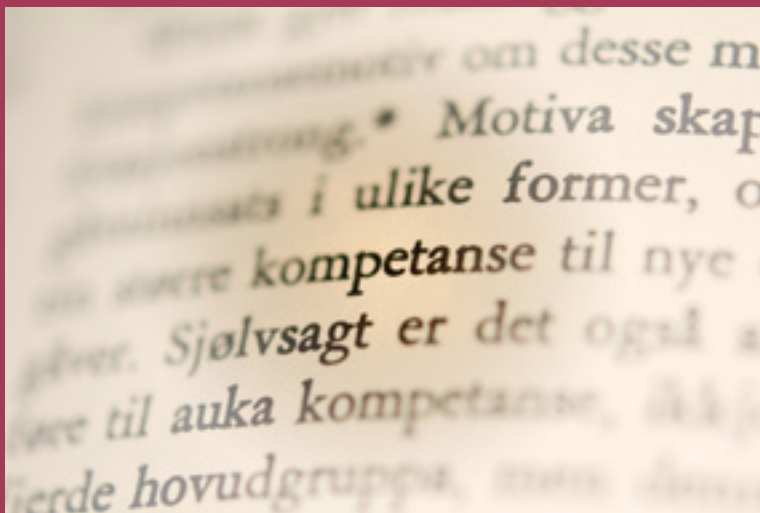

Foto:
Kaja Fjørtoft
Nilssen Owren

Abstract

The article presents a brief historical background to the regulations of the use of force and coercion against persons with intellectual disabilities within the social services act chapter 4A. The chapter requires that personell involved in the use of force and coercion have a bachelor's degree e.g. in social services, intended to ensure that force and coercion is conducted with sufficient competence, and as a last resort. However, the present investigation of all single reports regarding the use of force and coercion towards three service receivers in one municipality during six months indicate that personell with a bachelor's degree differ only modestly from less educated personell regarding how frequently force and coercion is used, and in restrictiveness. The article discusses whether more specific skill requirements could be a better solution, compared with the current, rather general requirements, and suggests how future studies might be conducted.

Sammendrag

Lov om sosiale tjenester sier at tjenesteytere med høgskoleutdanning i helse-, sosial- eller pedagogiske fag skal delta i skadeavvergende tiltak overfor personer med utviklingshemning som får kommunale tjenester. Målet med dette er mindre bruk av tvang. I denne studien sammenlignet vi tvang som personell med høgskoleutdanning deltok i med tvang utført av personell uten slik utdanning, ved å gå gjennom alle enkeltmeldinger om bruk tvang overfor tre tjenestemottakere i en kommune i løpet av et halvt år. Vi så på antall ganger de to utdanningsgruppene brukte tvang, varighet på bruk av tvang, type tvang, hva de vurderte som foranledninger for atferd som de brukte tvang mot, og type atferd de brukte tvang mot. Det var ingen signifikante forskjeller mellom gruppene, unntatt i vurderinger av foranledninger. Det drøftes om blant annet mer spesifikke kompetansekrav kan være hensiktsmessig, og hvordan framtidige studier kan gjennomføres.

Stikkord:

Utviklingshemning; Lov om sosiale tjenester Kapittel 4A; Tvang; Makt

Innledning

Ca. 22000 personer med psykisk utviklingshemning mottar kommunale tjenester på grunn av bistandsbehov knyttet til sin utviklingshemning (Helsetilsynet, 2008). Ca. 10 % av disse viser atferd som kan gjøre det nødvendig for tjenesteytere å bruke tvang overfor dem (Holden & Gitlesen, 2006; Vagle, 2010). Tvang er i hovedsak definert som «... tiltak som tjenestemottakeren motsetter seg eller tiltak som er så inngripende at de uansett motstand må regnes som bruk av tvang...» (Lov om sosiale tjenester, heretter sotjl, § 4A-2, Sosial- og helsedirektoratet, 2004). Tvang kan bare brukes for å avverge vesentlig skade (sotjl, § 4A-5), i (a) skadeavvergende tiltak i nødsituasjoner, (b) planlagte skadeavvergende tiltak i gjentatte nødsituasjoner, og (c) tiltak for å dekke tjenestemottakers grunnleggende

behov (§ 4A-5 bokstav a-c). Bokstav a gjelder når tjenesteytere bruker tvang uten at det er fattet vedtak om det etter bokstav b eller c. Bokstav a innebærer en nedtegnings- og meldeplikt, som skal innholde opplysninger om tvangen, og begrunnelsen for den (sotjl § 4A-7). Meldingen skal sendes til faglig ansvarlig for tjenesten, med kopi til Fylkesmannen, verge/ hjelpeverge og pårørende (sotjl § 4A-7). Ved gjentatte beslutninger om tvang etter bokstav a, skal det fattes vedtak om bruk av tvang etter bokstav b (se foran). Andre løsninger som ikke innebærer tvang skal så langt som mulig være prøvd før en utfører tiltak som innebærer tvang (Sosial- og helsedirektoratet, 2004).

Artikkelen er en del av en masteroppgave ved Høgskolen i Akershus, Læring i komplekse system, ledelse. Takk til Jens Petter Gitlesen for hjelp med statistiske analyser av data.

For tjenestemottakeren utløser bokstav b-vedtak retten til at to tjenesteytere normalt skal være til stede når tvang utføres (sotjl, § 4A-9), og til at minst én av dem skal «... minst ha bestått utdanning i helse-, sosial- eller pedagogiske fag på høghskolenivå» (Sosial- og helsedirektoratet, 2004, s. 9). Kravet om utdanning skal sikre at arbeidet utføres av tjenesteytere som har «konkret kunnskap hentet fra ulike fagområder som etikk, psykologi, medisin og samfunnsfag» (Sosial- og helsedirektoratet, 2004, s. 70). Kommunene kan søke om dispensasjon fra utdanningskravet hvis de mangler personell med slik utdanning (sotjl § 4A-9). Slike krav finnes ikke på andre,

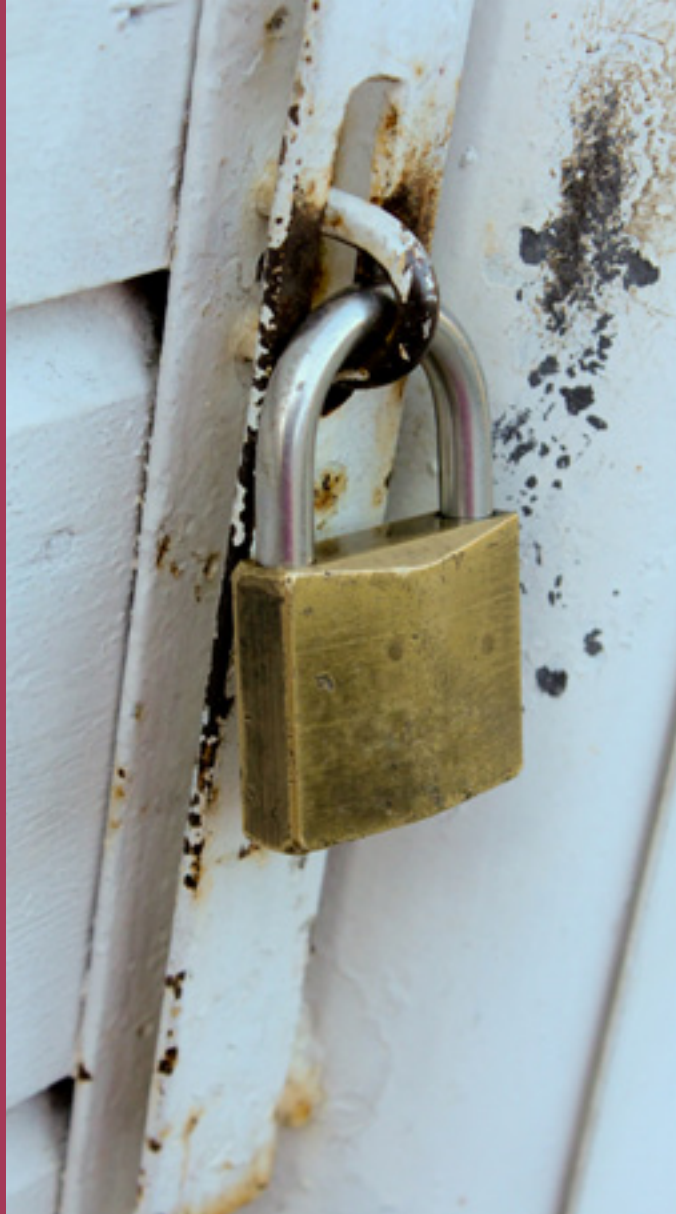
tilsvarende felt, og Kjønstad og Syse (2006) kaller kravene for en velferdsrettslig nyskaping. I praksis er det imidlertid vanskelig å oppfylle utdanningskravet, og det ser ut til at dispensasjon fra kravet er mer regel enn unntak (Ellingsen, 2009).

Offentlige dokumenter, faglitteratur og innlegg i faglig debatt framhever høgskoleutdanning som viktig for å begrense bruk av tvang (Vagle, 2010). Dishch og Vetvik (2009) fant at 88 % av kommunene prioriterer å øke andelen av tjenesteytere med høgskoleutdanning. Dette må bety at personell med slik utdanning anses som gode til blant annet å sørge for at tiltak ikke går lengre enn nødvendig for å oppnå formålet, vurdere tvangsinngrep som overflødig eller unødvendig, og til å finne alternativer til bruk av tvang, eller det som kapittel 4A kaller «andre løsninger». Det har også blitt hevdet at antall dispensasjoner fra utdanningskravet truer rettssikkerheten til mennesker med utviklingshemning og utfordrende atferd (Kjølmoen, 2009). Selv om verdien av høgskoleutdanning ofte framheves, har rammeplanene for vernepleier-, sosionom- og barneverns- pedagogutdanningene ingen klare læringsmål om behandling av utfordrende atferd (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005, a, b, c). De to sistnevnte har heller ingen spesielle læringsmål om utviklingshemning eller kapittel 4A i lov om sosiale tjenester (Vagle, 2010). Alle rammeplanene har noen læringsmål som sammenfaller med generell kunnskap som etterspørres i rundskrivet, som etikk og psykologi (Vagle, 2010).

Undersøkelser viser positive sammen-

henger mellom utdanning og kvalitet på jobbutførelse, særlig når kompleksiteten i oppgavene er stor (Ng & Fieldman, 2009). Når det gjelder omsorgstjenester for personer med utviklingshemning, finnes det imidlertid knapt slik empiri. Endresen (2003) fant at tjenesteytere med høgskoleutdanning utførte den «groveste» tvangen, og at de var overrepresentert når det gjaldt å utføre 'multiple tvangstiltak', det vil si flere tvangsformer for å håndtere samme episode med utfordrende atferd. Undersøkelsen sier imidlertid ikke noe om hvor mye utfordrende atferd tjenesteytere med og uten høgskoleutdanning hadde å forholde seg til, og om noen fikk mer krevende oppgaver enn andre. Dermed kan resultatene være misvisende (Vagle, 2010). Fra 2003 har bruk av tvang overfor personer med utviklingshemning, og antall dispensasjoner fra utdanningskravet, økt (Statens helsetilsyn, 2008). Ifølge Helsetilsynet (2008) kan dette tyde på svekket fagmiljø, men det kan også skyldes flere vedtak, behov for mer personell og annet. Myndighetene har altså ingen sikre forklaringer på økt tvang, og om det har med utdanning å gjøre. Siden det trolig bare er Norge som har et slikt lovkrav, finnes det neppe internasjonale studier av sammenhengen mellom utdanning og bruk av tvang.

Handegård og Gjertsens (2008) evalueringsstudie av kapittel 4A i Lov om sosiale tjenester drøfter utdanningskravets betydning. Informanter fra fylkesmennene er opptatt av at kravet signaliserer at det trengs kompetanse for å jobbe med personer med utviklingshemning, men noen påpeker at kravet i for stor grad blir

gjort til en hovedsak. Personalopplæring og veiledning er viktigere, hevder noen. De samme informantene har imidlertid inntrykk av at tjenesteytere med høgskoleutdanning jobber mer systematisk for å redusere bruk av tvang. Informanter fra kommuner mener at tjenesteytere med høgskoleutdanning har bedre holdninger, og større kunnskap og forståelse, enn tjenesteytere uten slik utdanning. Bedre

evne til refleksjon trekkes fram, samtidig som det påpekes at også personell uten utdanning kan gjøre en god jobb. Det framheves at ufaglærte ofte har vært i stillingene lengst, og noen informanter både fra fylkesmenn og kommuner ser på stabilitet og erfaring som viktigere enn høgskoleutdanning. Informanter fra spesialisthelsetjenesten mener gjennomgående at kompetansekravet er fornuftig, men at det er vanskelig for kommunene å innfri kravet.

Alt i alt er det lite kunnskap om sammenhengen mellom utdanning og bruk av tvang. I et forsøk på å bidra til å øke kunnskapen om dette, ser denne studien på om tjenesteytere med og uten høgskoleutdanning har ulik praksis for forebygging og bruk av tvang overfor tre personer med utviklingshemming og utfordrende atferd.

Metode

Prosedyre

Tre virksomhetsledere ble hver for seg bedt om å velge ut én tjenestemottaker som det ble skrevet mange enkeltmeldinger for. Alle enkeltmeldinger om bruk av tvang for de tre tjenestemottakere i løpet av et halvt år ble innhentet.

Enkeltmeldingene ble anonymisert med hensyn til tjenestemottakers navn, fødselsdato og bosted, og hvem som hadde fylt dem ut, før ansvarlig for virksomheten sendte dem til førsteforfatter. Utdanningen til den som hadde utført tvang sto på hver enkeltmelding.

For det halve året enkeltmeldingene ble innhentet, ble det talt antall vakter med minst en tjenesteyter med høgskole-

utdanning og antall vakter uten noen tjenesteyter med høgskoleutdanning som arbeidet med tjenestemottakeren, for å kontrollere for hvor mange vakter de to utdanningsgruppene hadde hatt i perioden. Dette skjedde ved å gå gjennom vaktbøker, og det ble kun talt dag- og aftenvakter der tjenestemottaker var hjemme (ikke på dagsenter, hjemme hos foreldre og lignende). Heller ikke nattevakter er med, da det ikke var enkeltmeldinger derfra.

Informasjon som ble innhentet

De to utdanningsgruppene var tjenesteytere med høgskoleutdanning, det vil si minst bachelorgrad i helse-, sosial- eller pedagogiske fag, og tjenesteytere uten høgskoleutdanning. Det siste inkluderer også høgskolestudenter.

Ut fra informasjonen som de utfylte standardskjemaene for enkeltmeldinger inneholdt, ble følgende fem variabler skåret:

1. Antall tilfeller av bruk av tvang.
Dette var antall enkeltmeldinger som ble utfylt.
2. Varighet på hvert tilfelle av bruk av tvang. Dette ble skåret i minutter og sekunder, og regnet om i minutter med desimaler.
(Noen meldinger oppga ikke varighet, og måtte utelates fra analyser av varighet.)
3. Foranledning for hvert tilfelle av bruk av tvang: Ut fra informasjon om foranledninger for hvert tilfelle av bruk av tvang som enkeltmeldingene inneholdt, laget vi følgende kategorier som vi skåret foranledninger i:

1. Umotivert: Situasjonen før den utfordrende atferden som ledet til bruk av tvang er beskrevet, men beskrivelsen inneholder ingen opplysninger eller tolkninger om hvorfor utfordrende atferd oppsto.
2. Grensesetting: Tjenestemottaker ønsket noe fra personalet, og ble nektet dette.
3. Krav: Personalet spurte om tjenestemottaker ville gjøre noe bestemt, eller ga beskjed om det.
4. Utenforstående hendelser: Noe som personalet ikke hadde kontroll over førte til utfordrende atferd.

5. Sinnstilstand: Personalet beskrev at tjenestemottakers atferd var urolig, stresset og lignende forut for den utfordrende atferden, men ingenting om selve situasjonen er beskrevet.
6. Andre foranledninger: På grunn av få observasjoner ble «håndledning», «motivering», «avbryte stereotyp atferd», og «ignoring av henvendelse eller spørsmål fra tjenestemottaker» slått sammen til denne kategorien.
4. Type utfordrende atferd: Dette var hvilken atferd hos tjenestemottaker som medførte bruk av tvang. Ut fra informasjon som enkeltmeldingene inneholdt, laget vi følgende kategorier som vi skåret dette i:
 1. Angrep mot personal som ble stoppet før det skjedde en skade.
 2. Personen slo og kloret personalet, og/eller rev i deres klær.
 3. Annen utfordrende atferd: På grunn av få observasjoner ble «ødelegging av ting og inventar», «forsøk på ødelegging som ble stoppet», «selvskading», «sosialt fornedrende atferd», og «vedvarende utagering hele vekten» slått sammen til denne kategorien
5. Type tvang som ble brukt: Dette er hva tjenesteyterne gjorde for å håndtere atferden. Ut fra informasjon på enkeltmeldingene laget vi følgende kategorier som vi skåret dette i:
 1. Førings: Personalet tok tak hver sin arm og ledet personen fysisk bort fra situasjonen.
 2. Holding på stol: Personen ble holdt fast sittende i sofa eller stol.
 3. Sperre døren til personens leilighet: Personalet hindret personen i å komme ut fra sin egen leilighet ved å ha foten på ytterdøren.
 4. To tjenesteytere holdt hver sin arm eller hånd.
 5. Annen tvang: På grunn av få observasjoner ble «nedlegging, inkludert at personen la seg selv ned, og deretter ble holdt nede», «skjerming», «ført ned i stol: Personalet holdt ikke personen fast i stolen, men forlot situasjonen», «personen ble låst inne i leiligheten», «tjenesteytere løsnet personens grep om klær, hår og lignende», og «gjentatt bruk av tvang i løpet av vekten, uten at type tvang, antall ganger tvang ble brukt, ble oppgitt» slått sammen til denne kategorien.

Resultater

Generelt

For tjenestemottaker 1, 2 og 3 var det henholdsvis 76, 28 og 294 enkeltmeldinger, totalt 398, fordelt på 698 vakter. Alle tjenestemottakerne viste utfordrende atferd i form av angrep mot andre. Mottaker 3 viste også ødeleggelse av inventar, og selvskading.

Bruk av tvang på vakter med og uten tjenesteyter(e) med høyskoleutdanning

Tabell 1 viser Z-test av antall enkeltmeldinger per vakt. Det ingen signifikante forskjeller mellom utdanningsgruppene, hverken for hver av tjenestemottakerne eller totalt. (Kritiske verdier for z-fordelingen med 5 % signifikansnivå er $\pm 1,96$. Verdiene er altså

Tabell 1. Antall enkeltmeldinger på vakter med og uten tjenesteyter(e) med høgskoleutdanning				
	Tjenestemottaker 1	Tjenestemottaker 2	Tjenestemottaker 3	Totalt
Antall vakter med høgskoleutdanning	157	84	125	366
Antall vakter uten høgskoleutdanning	175	64	93	332
Andel vakter med høgskoleutdanning	0,47	0,57	0,57	0,52
Tvangstiltak uten høgskoleutdanning	36	10	153	187
Tvangstiltak med høgskoleutdanning	40	19	141	211
Andel tvangstiltak med høgskole utdanning	0,53	0,64	0,52	0,53
Z-verdi	-0,83	- 0,77	1,19	- 0,18

klart innenfor de kritiske verdiene for alle de fire tjenestemottakerne.)

Varighet på hvert tilfelle av bruk av tvang

Når tjenesteutøvere med høgskoleutdanning deltok i bruk av tvang, varte hvert tilfelle i gjennomsnitt 5,17 minutter (standardavvik 11.52). Når ingen hadde høgskoleutdanning, varte hvert tilfelle av bruk av tvang i gjennomsnitt 5,59 minutter (standardavvik 11.94). Det er ingen signifikant forskjell mellom kompetansegruppene i varighet av tvangsbruk (T-test: $\div 0.36$, $p = <0,05$). Ser vi på hver enkelt tjenestemottaker, er det heller ingen signifikante forskjeller. For mottaker 1 brukte tjenesteytere tvang i gjennomsnitt litt mer kortvarig tvang enn tjenesteytere uten høgskoleutdanning brukte, men for tjenestemottaker 2 og 3 var det tendenser i motsatt retning.

Foranledning for hvert tilfelle av utfordrende atferd og bruk av tvang

Noen foranledninger som det var få observasjoner av, er slått sammen under «annet». Ellers var det signifikant forskjell mellom utdanningsgruppene når vi ser på foranledningene for alle mottakerne under ett (χ^2 -test, $p = <0,05$). Særlig to forskjeller framkom: Tjenesteytere uten høgskoleutdanning vurderte foranledninger for utfordrende atferd som umotivert i 49,7 % av tilfellene ($N = 93$), mot 28,9 % av tilfellene hos tjenesteytere med høgskoleutdanning ($N = 61$). Tjenesteytere med høgskoleutdanning oppga brukers sinnstilstand som foranledning i 43,6 % av tilfellene ($N = 92$), mot 17,6 % ($N = 33$) av tilfellene hos tjenesteytere uten høgskoleutdanning. Begge forskjellene var imidlertid bare signifikante for mottaker 3. (Se også tabell 2.)

Tabell 2. Foranledninger for utfordrende atferd som tjenesteytere med og uten høyskoleutdanning oppga

	Umotivert	Grense- setting	Krav	Utenfor- stående	Sinns- tilstand	Annet	Total
Uten høyskole- utdanning	93	6	9	19	33	27	187
Høyskole-utdanning	61	15	21	12	92	10	211
Totalt	154	21	30	31	125	37	398

Type utfordrende atferd det gripes inn med bruk av tvang

Når tjenesteytere uten høyskoleutdanning grep inn med tvang, var det i 14,4 % av tilfellene (N = 27) på grunn av «angrep mot tjenesteytere», i 72,2 % av tilfellene (N = 135) på grunn av «slåing, kloring og riving av klær samtidig» og i 13,4 % av tilfellene (N = 25) på grunn av «annen utfordrende atferd». Tilsvarende tall for tjenesteytere med høyskoleutdanning var 13,7 % (N = 29), 69,2 % (N = 146), og 17 % (N = 36). Ingen av forskjellene mellom gruppene var signifikante.

Type tvang som ble brukt

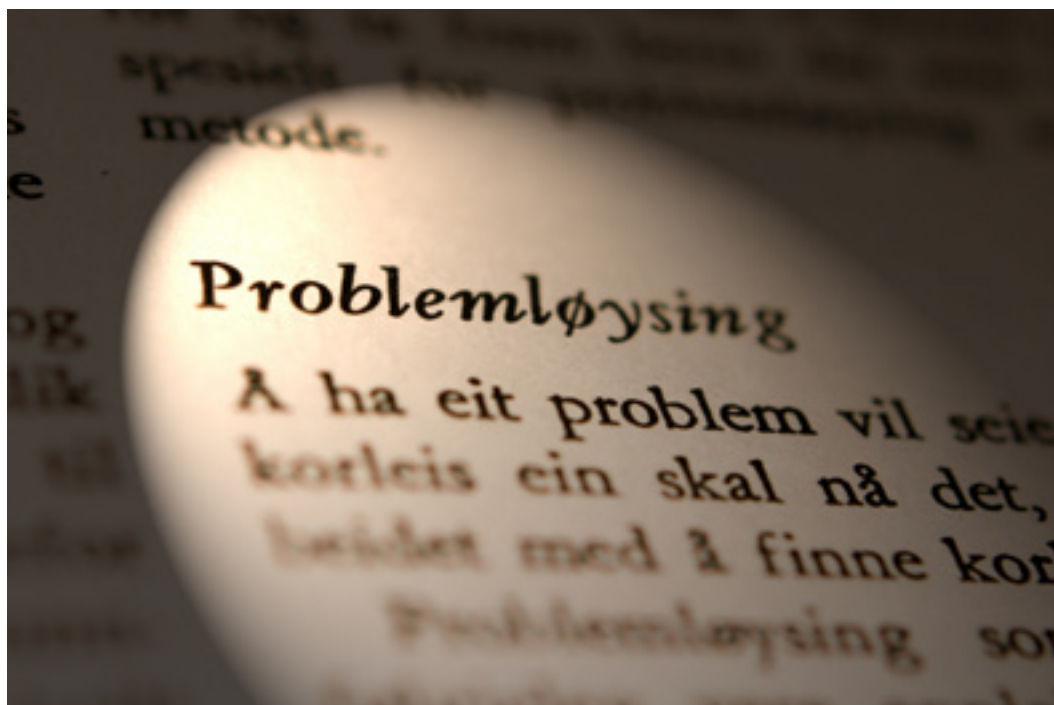
Det er ingen signifikant forskjell mellom gruppene med hensyn til valg av type tvang (χ -test, $p = > 0,05$). (Se også tabell 3.)

Diskusjon

Det viktigste funnet er at det var omtrent like hyppig bruk av tvang på vakter der tjenesteytere med høyskoleutdanning arbeidet med tjenestemottakeren som det var på vakter der ingen som arbeidet med tjenestemottakeren hadde høyskoleutdanning. Det var også små forskjeller når det gjelder varighet på bruk

Tabell 3. Typer tvang som de to utdanningsgruppene benyttet

	Uten høyskoleutdanning (N = 187)	Høyskoleutdanning (N=211)
Føring	7,4 % (N = 14)	4,2 % (N = 9)
Holding på sofa eller stol	32,6 (N = 61)	29,3 % (N = 63)
Sperret døren	9 % (N = 17)	10,4 % (N = 22)
Holdt hver sin arm eller hånd	41,7 % (N = 78)	47,9 % (N = 101)
Andre typer tvang	9 % (N = 17)	7,5 % (N = 33)

av tvang i hvert tilfelle, og hvilken tvang som ble brukt. Dette betyr at tjenesteytere med høgskoleutdanning ikke brukte mildere tvang enn de uten høgskoleutdanning. Forskjellene er også små når det gjelder hvilke utfordrende atferder det ble brukt tvang mot, det vil si at tjenesteytere med høgskoleutdanning ikke hadde lavere terskel enn tjenesteytere uten slik utdanning for å bruke tvang. Høgskoleutdannete tjenesteytere oppga konkrete foranledninger for utfordrende atferd signifikant oftere enn det tjenesteytere uten slik utdanning. Dette kan tyde på at de var mer bevisste på hva som utløste den utfordrende atferden. Når de likevel ikke brukte mindre tvang, kan det tyde på at de ikke klarte å bruke sine vurderinger til å forebygge nye tilfeller av utfordrende atferd, eller at vurderingene var gale.

At de oppga sinnsstemning som den vanligste foranledningen, kan tyde på at vurderingene var upresise, siden meldingene ikke sier noe om hvorfor brukere var stresset og lignende. Alt i alt tyder funnene på at kompetansen til å håndtere utfordrende atferd var nokså lik hos tjenesteytere med og uten høgskoleutdanning.

Resultatene kan også tyde på at tvangsbruk påvirkes av andre forhold enn utdanning. En mulighet er at atferden er så utfordrende at det er vanskelig å forebygge den, eller håndtere den på særlig ulike måter. En annen mulighet er at veiledning, både internt og for eksempel fra spesialisthelsetjenesten, når fram til alle tjenesteytere, uavhengig av utdanning. Det samme gjelder retningslinjer for hvordan en skal møte tjenestemottakeren. Også personlig

egnethet kan være lite forbundet med utdanning.

Funnene strider forøvrig mot Endresens (2003) funn, ved at vår studie ikke viser at høgskoleutdanning bidrar til *mer* bruk av tvang. Dette kan skyldes at vår studie kontrollerte for forhold ved tjenestemottaker, ved at tjenesteytere med og uten høgskoleutdanning arbeidet med de samme tjenestemottakerne, og for hvor mange vakter de to utdanningsgruppene arbeidet på.

Noen svakheter ved studien må nevnes. For det første sier den ingenting om hvordan bruken av tvang ville ha vært hvis ingen tjenesteytere hadde hatt høgskoleutdanning, og om en høy andel av tjenesteytere med høgskoleutdanning kan ha moderert bruken av tvang generelt. Skjemaene for enkeltmeldingene inneholdt heller ikke noe punkt om bruk av andre løsninger, det vil si tiltak som ikke inneholder tvang, før det ble brukt tvang. (I blant annet Oslo og Akershus har tilsvarende skjema et slikt punkt.) Vi kan ikke utelukke at dette ville ha vist forskjeller mellom utdanningsgruppene. Vi så heller ikke på forskjeller mellom utdanningsgruppene når det gjelder hvor lenge de hadde hatt stillingene. For eksempel kan tjenesteytere med lavere utdanning ha vært tilsatt lenger enn de med høyere utdanning. Dette er viktig hvis kompetanse ikke bare er en funksjon av utdanning. I så fall er det verdt å se nærmere om bruk og forebygging av tvang påvirkes av generell erfaring med slik tjenesteyting og av erfaring med bestemte tjenestemottakere.

Vår studie skiller heller ikke mellom ulike høgskoleutdanninger, og det er mulig

at noen utdanninger kunne ha kommet bedre ut enn andre. I den forbindelse har vernepleierutdanningen flere relevante læremål enn de andre utdanningene på dette området (Vagle, 2010). Hvis det også skulle vise seg at de er flinkere til å forebygge bruk av tvang, kan det være en mulighet å innskrenke utdanningskravet til å gjelde vernepleiere. En mulighet i motsatt retning er opplæring av tjenesteytere i forebygging og håndtering av utfordrende atferd, også som et svar på vanskene med å rekruttere og holde på personer med høgskoleutdanning (Lichtwart & Sandvin, 1999; Pedersen, Rasmussen & Thorvaldsen, 2008).

Selv om opplysningene om bruk av tvang er innhentet fra enkeltmeldinger skrevet på standardiserte meldingsskjemaer, kan utfyllingen være mye basert på skjønn.

Utdanningsgruppene kan også ha hatt systematisk forskjellige måter å rapportere på, for eksempel når det gjelder villighet til å rapportere, eller ved at noen har skrevet enkeltmeldinger som ser «riktige» ut (se også Handegård & Gjertsen, 2008). Det høye antallet enkeltmeldinger i vår studie tyder imidlertid på at rutinen for rapportering var godt kjent. For øvrig skjer myndighetenes måling av tvangsbruk hovedsakelig ved å se på enkeltmeldinger.

Vi vil avslutte med å si at det bør gjennomføres flere studier, som ikke minst omfatter flere tjenesteytere og mottakere i flere miljøer, for å finne ut mer om sammenhengen mellom utdanning og bruk av tvang. ● ● ●

Referanser

- Dishch, P. G & Vetvik, E. (2009). Framtidas omsorgsbilde – slik det ser ut på tegnebrettet. Omsorgsplanlegging i norske kommuner. Status i 2009 – utfordringer mot 2015. Senter for omsorgsforskning - Sør, Høgskolen i Telemark.
- Ellingsen, K. E., Lungwitz, D. & Berge, K. (2009). Gjennomgang av meldinger og vedtak om bruk av tvang og makt. Tilråding av to prosjekter. Trondheim: NAKU, Nasjonalt kompetansemiljø og utviklingshemning.
- Endresen, Arne (2003): Tvang og makt i Rogaland. En kvantitativ undersøkelse av tvangsbruken overfor psykisk utviklingshemmede i Rogaland 1999-2000. Rogaland høgskole.
- Handegård, T. L. & Gjertsen, H. (2008). Kapittel 4A – en faglig revolusjon, NF rapport nr. 1/2008. Bodø: Nordlandsforskning.
- Helsetilsynet (2008). Tilsynsmelding. Oslo: Helsetilsynet.
- Helsetilsynet (2008): Nødvendig tvang? Ein gjennomgang av fylkesmennene data om bruk av tvang og makt overfor mennesker med psykisk utviklingshemming for perioden 2000–2007. Rapport 7/2008. Oslo: Helsetilsynet.
- Holden, B. & Gitlesen, J. P. (2006). A total population study of challenging behaviour in the county of Hedmark, Norway: prevalence and risk markers. *Research in Developmental Disabilities*, 27, 456–465.
- Kjølmoen, S. K. (2009). Dispensasjon svekker rettsikkerheten. *Fontene*, 6, 3, 41.
- Kjønstad, A. & Syse, A. (2010): Velferdsrett II. Barnevern og sosiale tjenester. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lichtwart, W. & Sandvin, J. T. (1999). Trivsel, kompetanse og utviklingsmuligheter. En studie av arbeidsmiljøet i omsorgen for utviklingshemmede i Bergen kommune. NF-rapport nr. 10-1999. Bodø: Nordlandsforskning.
- Ng, T. W. H. & Feldman, D. C. (2009). How broadly does education contribute to job performance? *Personnel Psychology*, 62, 89–134.
- Pedersen, A., Rasmussen, A. & Thorvaldsen, K. (2008). Å være vernepleier er en ensom sak... *Fontene*, 5, 7, 34–39.
- Sosial- og helsedirektoratet (2004). Lov om sosiale tjenester kapittel 4A: Rettssikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemning, rundskriv IS-10/2004. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.
- Utdannings- og forskningsdepartementet (2005a). Rammepplan og forskrift for 3-årig barnevernspedagogutdanning. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Utdannings- og forskningsdepartementet (2005b). Rammepplan for 3-årig sosionomutdanning. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Utdannings- og forskningsdepartementet (2005c). Rammepplan for vernepleierutdanning. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet.
- Vagle, B. R. (2010). Intervensjoner i komplekse system: Betydningen av høgskoleutdanning for utøvelsen av tvang og makt overfor tjenestemottakere med utviklingshemming. Mastergradsoppgave, Læring i komplekse systemer. Ledelse i komplekse systemer. Høgskolen i Akershus.